

SIHHAT U MARAZ'DA AHLÂT-I ERBAANIN İŞLENİŞİ

Muhittin ELİAÇIK

Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Fuzûlî'nin tıp bilgilerini sergilediği Sıhhat u Maraz adlı risalesinde belirleyici unsur ahlât-ı erbaadır. Bu eser, hıltların vücutta buldukları organlar ve tedavi bakımından dikkat çekici yönler içerir. Eski tıp anlayışında önemli bir yeri bulunan ve Batı'da humoral patoloji, Doğu'da da ahlât-ı erbaa diye anılan teori, insan bedenindeki dört sıvının dengede olmasıyla beden de sıhhatte olacağı esasına dayanır. Eserinde bu teoriyi çok iyi bildiğini gösteren Fuzûlî, bu teorideki dört sıvıdan ikisini insan bedeninde farklı yerlere oturtmuş, tedavide de karmaşık bir durum ortaya koymuştur. Bu durum, genel olarak teorinin yanlış işlendiğini göstermese de, hıltlar için seçilen organlar ve tedavide uygulanan perhizler, eserin hıltlar teorisi tablosuyla ve bir tıp eseriyle titizlikle karşılaştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu makalede bu eser, teori tablosu ve seçilen bir tıp eseriyle mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Sıhhat u Maraz, Ahlât-I Erbaa, Mukayese, Teori Tablosu.

Abstract

The Working of Ahlât-ı Erbaa in Sıhhat u Maraz

Fuzuli's Sıhhat u Maraz in his tract which there was exhibited his medical information, ahlât-ı erbaa is the dominant element humoral. This work striking aspects contains in terms of treatment and their organs of hılts in body. Has an important place in the old sense of medicine, in the West known as

125

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

patoloji in the East as ahlât-ı erbaa this theory, in the human body forms the balance of four liquids will be based on the principle of the body is also healthy. That theory in the his works very well know show Fuzûlî, in this theory two of the four fluids in the human body put in different places, in treatment revealed a complex situation. These situation in general it is not been on the wrong theory, for hilts selected organs and in the treatment applied diets makes necessary be compared carefully of work the theory charts and with a medicine book. In this article this work will be compared with the theory charts and a selected medicine book.

Keywords: Fuzûlî, Sıhhat u Maraz(Health and İllness), Ahlât-I Erbaa, Comparison, Theory Table.

Kurte

Li Hev Anîna Ahlat-i Erbaa di Sıhhat û Maraz de

Di rîsala Sıhhat û Maraz ku Fuzûlî agahîyên xwe yê tıbbî radixîne de hêmana sereke axlat-i erbaa ye. Di vê berhemê de ji alîyê uzvên laş ku hilt di nav de ne û ji alî tedawîyê de tiştên balkêş hene. Teorîya ku di zanîna tıbbî kevn de xwedîyê cîyekî girîng bû û li Rojava wekî humoral patolojî, li Rojhilat jî wekî ahlat-i erbaa dihate nasîn li gorî vî esasî ava bûye, ku heke çar av di laşê însên de hevseng bin dê laş jî sıhetxweş be. Fuzûlî, ku di berhema xwe de baş dide nîşandan ku baş bi vê teorîyê dizane, du avên ji van çar avan di laşê însen de di cîyên cihê de bi cî dike, di tedawîyê de jî rewşeke tevlihev radixîne. Ev rewş bi gelemperî nade nîşandan ku teorî şaş dişixule, perhîzên ku di tedawîyê de tên bikaranîn û uzvên ku ji bo hiltan hatîne hilbijartin, li ser mirov ferz dike ku behrem bi teorîya hiltan ve û bi berhemeke tıbbî ve bête hevberkirin. Dê di vê meqalê de ev behrem bi tabloya teroîyê û bi berhemeke tıbbî ve bête hevberkirin.

Peyvên Sereke: Fuzûlî, Sıhhat û Maraz, Ahlat-i Erbaa, Hevberkirin, Tabloya Teorîyê.

چکیده

مطرح اخلات اربعه در صحت و مرض

در رساله به نام صحت و مرض که فضولی اطلاع های طبی خود نمایش داده است عنصور آشکار اخلاط اربعه است. این کتاب، مشتمل است از عضو های

بدن که خلط ها در تویش موجد است و جهت های جالب برای درمان. نظریه ای که در فکر طبیب قدیم جایی مهم دارد و در غرب به عنوان همورال پاتولوژی و در شرق اخلاط اربعه دانسته می شود مستند بر این بنیاد است که اگر چهار مایع توی بدن انسان در میزان باشد بدن هم در صحت خواهد شد. فضولی که در کتابش نشان داده است که این نظریه را خوب می داند دو تا از این چهار مایع را در بدن انسان در جاهای مختلف گذاشته و در درمان کردن یک حال پیچیده در آورده است. این حال اگر چه معمولاً به عمل آورده شدن اشتباه نشان نمی دهد ولی عضوهایی که برای خلط ها گزیده می شوند و پرهیز هایی که از ایشان در درمان استفاده می شوند ضروری می کنند که کتاب با جدول نظریه خلط ها و با کتابی طبی به اهتمام مقایسه بشود. در این مقاله این کتاب، جدول نظریه و یک کتاب طب مقایسه خواهد گردید.

کلمات راهنما: فضولی ، صحت و مرض ، اخلاط اربعه ، مقایسه ، جدول نظریه.

الملخص

تناول الاخلاط الاربعة في " الصحة و المرض "

العناصر الحاسمة في اطروحية " الصحة و المرض " للفضولي التي عرض فيها المعلومات الطبية هي الاخلاط الاربعة. ويتضمن هذا العمل جوانب مثيرة للاهتمام من حيث وجود الاخلاط في الجسم و من حيث العلاج . النظرية كانت تحتل مكانة مهمة في فهم الطب السابق و كانت تسمى الباتولوجيا الخلطية في الغرب و الاخلاط الاربعة في الشرق و تستند على فكر ان صحة الجسم متعلقة بصحة هذه الاخلاط الاربعة السائلة في جسم الانسان. يظهر في عمل الفضولي انه راسخ جدا في هذه النظرية. فهو يضع اثنتين من السوائل الاربعة في مكان مختلف في جسم الانسان و هذا كان سببا للتعقيد للعلاج. على الرغم من أن هذا الوضع لا يشير الى ان شرح هذه النظرية غير صحيح، ومع هذا من الضرورة مقارنة الاعضاء المختارة للاخلاط و الحميات التي تطبق في الادوية بجدول نظرية الاخلاط و بعمل طبي بعناية . في هذه المقالة سيتم مقارنة هذا العمل بجدول نظري و بعمل مختار في الطب.

الكلمات الأساسية : فضولي ، الصحة و المرض ، الاخلاط الاربعة ، المقايسة ، الجدول النظرية

Giriş

Fuzûlî (Mehmed bin Süleyman ö.1556) çok yönlü bir âlim şair olup Arapça, Farsça ve Türkçe yazdığı eserleri incelendiğinde divanlarıyla mutasavvıf, Leylâ vü Mecnûn'uyla hikâyeci, Beng ü Bâde ve Sohbetü'l-Esmâr'ıyla siyasetçi ve botanikçi, Hadîkatü's-Süedâ'sıyla tarihçi, mektuplarıyla sosyolog, Rind ü Zâhid'iyile pedagog, Matlau'l-İtikâd ve Terceme-i Hadîs-i Erbaîn'iyile İslâm bilgini ve Sıhhat u Maraz(Hüsn ü Aşk)'ıyla da bir tabip kimliğiyle dikkati çeker (Ayan, 1997, s.115). Fuzûlî, Sıhhat u Maraz adlı eserinde zamanının tıp bilgilerini her yönüyle kavramış bir tabip kimliğiyle görünür. Fuzûlî'nin bu eserinde eski tıp anlayışını belirleyen ahlât-ı erbaa teorisi hâkim olup bu teoride, insan

bedenini oluşturan dört sıvı (kan, safrâ, sevdâ, balgam) dengede olunca bütün beden de sıhhatli olmaktadır. Tıpla daha ziyade teorik düzeyde ilgilendiği belli olan Fuzûlî'nin tıp bilgilerinin, tıbbın bizzat içinde olan bir tabiple birebir aynı olmayacağı ve edebî, alegorik yönler içereceği tabîdir. Nitekim bir aşk hikâyesinin anlatıldığı Sıhhat u Maraz'da tıp terim ve bilgileri kullanılarak alegorik bir anlatım sergilenmiş, bazı pratikler farklı anlaşılabilir şekilde verilmiştir. Meselâ, eserde "akl"ın tedbiriyle uygulanan perhiz tedavisinde tatlar dolaylı biçimde verilmiş, bu da tadın türünü belirlemede müphemiyete yol açmıştır. Yine, tedavide musikî aletlerinin ilintilendiği hıltlarla ilgili de müphemiyet sözkonusudur. Bunlar, ahlât-ı erbaa teorisinin tüm yönleri ve özellikleriyle bilinmesini gerektirmektedir. Şüphesiz ki Fuzûlî her şeyi yerli yerinde kullanabilecek kadar tıp bilgisi ve donanımına sahiptir. Fakat hıltların yerleştirildiği organlar ve tedavideki karmaşık durum, teori tablosunu ve seçilen örnek bir tıp eserini titizlikle incelemeyi, sonra da eseri onlarla karşılaştırmayı gerekli kılmaktadır. Sıhhat u Maraz'a göre, *"ruh adlı temiz kişi, padişahlığı -birbirine karışarak vücuda sebep olduklarından ahlât-ı erbaa adıyla anılan- kan, safrâ, sevdâ, balgam adlı dört kardeşe verilen insanlık âlemine ayak bastığında beden adlı bir diyar görmüş, ona âşık olup evlenmiş ve sıhhat adlı bir çocuk doğmuştur. Ruh, beden ve sıhhati yanına alıp memleketi teftişe çıktığında işlerini ümid, korku, mahabbet, adavet, ferah ve gam adlı altı memurun yaptığı gönül şehrine gelmiş, çok beğendiği ümid, ferah ve mahabbeti yanına alıp sevmediği adavet, korku ve gamı ise kovmuş, onlar da oradan kinle ayrılmışlardır. Ruh, kan, safrâ, sevdâ ve balgamı meclisine çağırıp sevdâyı başa, safrâyı öde, kanı karaciğere, balgamı da akciğere oturtmuş, ancak daha sonra bu hıltlar sürekli şarap içip böbürlendiklerinden ruhun hatırı bozularak onları azarlamıştır. Gönül şehrinde sürülen adavet, korku ve gam ise bu fırsatı değerlendirip sıhhatin saltanatını yıkmaya and içmişlerdir."* Bu özetle hıltlardan balgam ve kan, humoral patoloji teorisi tablosuna göre vücutta farklı organlarda bulunmaktadır. Biz, yaptığımız mukayesede öncelikle aşağıdaki humoral patoloji teorisi tablosunu esas aldık. Sıhhat u Maraz'da, aşağıdaki teori tablosuna göre beyinde olması gereken balgam akciğerde, kalp veya akciğerde olması gereken kan da karaciğerdedir.¹ Teori tablosunda ve eski tıp kitaplarında balgamın organı dimağ (beyin),

¹ Bu çalışmada Sıhhat Maraz'ın Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan metni esas alınmıştır. (Fuzûlî'nin Hüsn ü Aşk (Sıhhat u Maraz)'ı, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1.sayı 1994/ ss. 3-12 ve 3.sayı 1997/ ss. 115-116, Konya).

kanın organı da kalp- akciğer-damarlar olarak gösterilmiştir.² Günümüzde de Sihhat u Maraz'daki oturtmaya göre tanımların yapıldığı görülmektedir.³ Ayrıca, eserin tedavi kısmında da görüleceği üzere, hıltların özelliklerine göre belirlenen perhizde yiyecek-ıçeceklerden ikisi, ilgili oldukları hıltlara uygun düşmemektedir. Bunu da yine teori tablosuna göre belirliyoruz. Eski tıp anlayışını bu teori tablosu belirlediğine göre, başka bir tabloyu esas almayacağımız tabiidir. Öyleyse bu farklar neden doğmaktadır? Bu ayrı bir çalışma konusu olup çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Eserde hıltların baskınlığını azaltmaya yönelik uygulanan perhizde, o hıltın renk, tat vb. özelliklerini taşıyan şeylerden kaçınma olmaktadır. Tat özelliği ekşi olan sevdânın baskınlığını gidermek için zeytinden perhiz edilmiştir. Zeytin tuzlu mudur, ekşi midir? Tuz, sevdâyı kesip dışarı attığından, artmış olan sevdâyı azaltmak için tuzludan perhiz edilemez, bilakis tuzlu yenir. Sevdânın da tadı ekşi olduğuna göre zeytin ekşiyi ifade etmektedir. Bu durumda ekşiden kaçınılarak baskınlık giderilmiştir. Tadı tatlı olan kanın baskınlığını gidermek için de içki vb.den perhiz ettirilmiştir. Bu durumda içki vb.nin tadı tatlı olmakta, ama bu da muğlâk görünerek, içkinin tadının ekşi veya acı da olabileceğini düşünmeye sebep olmaktadır. Bilindiği üzere, kaynayan kamı düşürmek için ekşi vb.yenilir, tatlıdan da sakınılır. Tat özelliği tuzlu olan balgamın baskınlığını gidermek için ham şarap vb.den perhiz ettirilmiştir. Balgamın tadı tuzlu olduğuna göre, kaçınılan ham şarabın da tuzlu olması gerekir. Oysa ham şarabın tadı bildiğimiz kadarıyla acıdır. Acıdan da daha çok safrâyı düşürmek için kaçınılır. Ayrıca acının, balgamı zayıflatma özelliği de vardır. Tat özelliği acı olan safrânın baskınlığını gidermek için de tatlı olan şekerden perhiz ettirilmiştir. Bunda da bir muğlâklık olup, baskınlığının giderilmesi için safrânın tadı olan acı vb. şeylerden sakınılması gerekirdi. Sonuç olarak, Fuzûlî'nin konuya gereğince vâkıf olduğunu kabul etmekle beraber, bilhassa tedavideki muğlâklıkları göz önünde tutarak eseri teori tablosu

² Eski tıp kitaplarında balgam genellikle dimağ(beyin)da bulunur. Sihhat u Maraz da dahil bazılarında ise yeri akciğer(öyken) olarak gösterilir. Bu iki duruma iki örnek verelim. Dimağ: "yencezibü's-safrâu ile'l-merâreti ve's-sevdâu ile't-tihâli ve'l-balgamu ile'd-dimâgi ve'd-demü ile'l-urûki..."(Hüseyn bin İshâk *Kitâbu menbau'l-hayât fi't-tubb*, yk. 2b, Milli Kütb. 45 Hk 1790/2). Akciğer: "...rie ya'ni öykeni halk eyledi ki ol zebed-i ebyazı(balgam) kendüye ahz u celb eyleye..."(Hasan Efendi, *Ta'dîl-i Emzice*, yk.6a, Milli Kütb. 06 Mil Yz A 3294/2).

³ Vücutta balgamın yerinin akciğer olarak gösterilmesine bir örnek: "Su tabiatlıların hastalık organı tabiatı yaş-soğuk olan midedir. Balgam mideye baskı yapıp akciğerlere sıçradığında diz ve belde ağrılar, solunum yollarında sıkışma ve idrarda beyazımsı görünüm olup vücudu balgam istila eder. Balgamın vücuttaki yeri akciğerlerdir. Balgam mideyi sıkıştırdığında sindirim sistemi bozukluğu, salgılardaki bozulmalar, öksürüklü hastalıklar, bağırsak ülseri, boğaz hastalıkları ve akciğer kanseri gibi hastalıklar çıkar" (http://www.lokmantaha.com/default.asp?Sayfa=icerik&ID=407)

ve bir tıp eseriyle mukayese etmek gerekmektedir. Bu arada ihtiyatı elden bırakmayarak, o dönemin tıp bilgi ve anlayışının bu teori tablosuyla birebir örtüşmeyebileceğini de düşünüyoruz. Ahlât-ı erbaa teorisinde tedavi, hıltların fiziki özelliklerinin zıddı ilaçlarla yapılmakta ve böylece dört hılttan üstün gelerek dengeyi bozanın üstünlüğü kırılmaktadır. Bu eserde uygulanan perhizde renk, tat, koku, musiki makamı vb. özellikler dikkate alınıp bunlarla ilgili görülen şeylerden perhiz ettirilmiştir. Yani hıltların özelliğini taşıyıp onları artıran şeylerden kaçınılmıştır. Sıhhat u Maraz, ahlât-ı erbaanın işlenişince teorisi tablosu ve bir tıp eseriyle karşılaştırıldığında bazı farklar görülmektedir. Genel olarak teoriye uyan eserde, iki hıltın organı farklı olup, tedavide de tatmada safrâ ve balgamda bir uyumsuzluk vardır.

Ahlât-ı Erbaa

Antikçağ ve ortaçağda insanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen, insan bedenindeki kan, safrâ, sevdâ ve balgama dört sıvı unsur anlamında ahlât-ı erbaa denilmektedir. Sağlık ve hastalık bu dört sıvının insan bedeninde dengede olup olmamasından ortaya çıkmaktadır. Eski Mısır'a kadar giden bu teoride Mısırlı hekimlerin hastalığın sebebi olarak bünyedeki bu dört sıvının kirlenmesini görerek tedavide kirli sıvıların boşaltılması yoluna gittikleri görülmektedir (Demirhan, 1989, s. 24). Phythagoras'a göre doğaya dört ana yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört unsur (ateş, hava, su, toprak) ve bunların dört fiziksel özelliği (sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk) gibi dörtlü ritim hâkimdir. Sicilyalı Empedokles (492-432) bu görüşlerden etkilenerek evrenin ateş (kuru-sıcak), hava (yaş-sıcak), su (yaş-soğuk), toprak (kuru-soğuk) şeklinde esas ve tali derecede birbirine zıt dört temel öğeden oluştuğunu öne sürmüştür. Empedokles'in bu teorisinin Hippokrates tarafından benimsenip insan bedenine uygulanması sonucu humoral patoloji teorisi ortaya çıkmıştır (Bayat, 2003, s. 98-104). Bu anlayışta insan bedeni dört unsurdan oluşan bir yapı olmaktadır.

Antik Yunan ve Roma tabipleriyle filozoflarınca geliştirilip 20.yüzyıl başlarına kadar Avrupalı doktorlarca da benimsenen humoral patoloji teorisinde vücuttaki dört sıvı bileşik kaplar gibi denge içinde olup birinin artması veya azalmasıyla vücutta hastalık ortaya çıkar. İnsan bedenindeki hastalıklar da bu dört sıvıya göre oluşmaktadır. Sevdâ, akli ve psikolojik rahatsızlıklara yol açmakta, kan hastalıkları kanın azalıp artmasından ortaya çıkmakta, karaciğer-öddeki safrânın çokluğundan karaciğer ve böbrek hastalıkları çıkmakta, balgamın dengesizliği de istiska (karında su

toplaması) vb. hastalıklara yol açmaktadır. İlkbaharda kan, yazda safrâ, sonbaharda sevdâ, kışta da balgam harekete geçmektedir. Bu sıvıların insanların karakterlerini de etkilediğinin düşünülmesi safrâvî (colérique), sevdâvî (mélancolique), demevî (saanguin), balgamî (flegmatique) şeklinde psikolojik tiplere ve mahrûr (*kan* sıcak tabiatlı), mebrûd (*safrâ* soğuk tabiatlı), yâbis (*sevdâ* kuru tabiatlı), mertûb (*balgam* yaş tabiatlı) şeklinde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerine yol açmıştır. Galen'le birlikte etkisini sürdüren, daha sonra İslam dünyasında da yayılan bu teori 16.yüzyılda fizyoloji ve biyokimya gibi ilimlerin gelişmesiyle etkisini tekrar göstermiş, 20.yüzyıl başlarında da hormonların keşfi ve bağışıklık fikrinin gelişmesiyle daha da önem kazanmıştır. Bugün de modern tıpta kan ve safrâ kirliliğinin bazı hastalıklara sebep olduğu bilinerek tedavisi için kan aldırma, safrâ boşaltma ve müşil verme yollarına başvurulmaktadır (Demirhan, 1989, s.24). Doğu ve Batı tıbbında 2500 sene yürürlükte kalmış olan bu teori günümüzde de halk tıbbında yaşamaktadır. Antik Yunan tıbbında humoral patoloji, İslam tıbbında ise ahlât-ı erbaa denilen bu teori, İbn-i Sina (980-1037)'nin El-Kânûn fi't-tıbb adlı eserinde hissî ve zihnî durumlarla tavır ve rüyalar da eklenerek genişletilmiştir. İslam tıp teorisinde ahlât-ı erbaa teorisinin genel unsurları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir (<http://tr.wikipedia.org/wiki>, 2009).

Dört Unsur	Hava	Ateş	Toprak	Su
<i>Dört Hilt</i>	Kan	Safra	Sevda	Balgam
<i>Organı</i>	Kalp-Akciğer	Karaciğer-Öd	Dalak-Mide	Beyin
<i>Mevsimi</i>	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
<i>Yaş dönemi</i>	Çocukluk	Gençlik	Erişkinlik	İhtiyarlık
<i>Fiziki özelliği</i>	Yaş-sıcak	Kuru-Sıcak	Kuru-Soğuk	Yaş-soğuk
<i>Rengi</i>	Kırmızı	Sarı	Siyah	Beyaz
<i>Tadı</i>	Tatlı	Acı	Ekşi	Tuzlu
<i>Zamanı</i>	Sabah	Öğle	İkinci	Akşam

<i>Karakteri</i>	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
<i>Burcu</i>	İkizler-Boğa-Koç	Başak-Aslan-Yengeç	Terazi-Akrep-Yay	Balık-Kova-Oğlak
<i>Musiki makâmı</i>	Şehnâz-İsfahân-Nevâ	Rast-Hicaz-Büzürk	Irak-Bûselik-Zengüle	Hüseynî-Uşşâk-Nevrûz
<i>Tedavisi</i>	Kuru-soğuk ilaçlar	Yaş-soğuk ilaçlar	Yaş-sıcak ilaçlar	Kuru-sıcak ilaçlar

Sihhat u Maraz (Hüsn ü Aşk)

Sihhat, hastalık ve tedavi olmak üzere tıbbın üç bölümde ele alındığı Fuzûlî'nin Sihhat u Maraz'ının birinci bölümünde sihhat (hüsn), ikinci bölümünde maraz (hastalık) ve üçüncü bölümünde de tedavi anlatılmıştır. Eserin bir özeti aşağıda verilmiştir:

“Ceberût âleminde doğup lâhût âlemini yer edinmiş olan *Rûh* adlı temiz yaratılışlı kişi bir gün dolaşmak arzusuyla nâsût (insanlık) âlemine ayak bastığında yedi iklimin yedi endamından ibaret olduğu *Beden* adlı bir diyar görür. Bu nâsût ülkesinin padişahlığı, birbirine benzemeyen, fakat uyumlu olan *Kan*, *Safrâ*, *Balgam*, *Sevdâ* adlı dört kardeşe verilmiştir. Bunların birbirlerini sevmedeki adı erkân, benzemezlikteki adı da azdâddır. Birbirlerine karışmalarıyla *vücûda* sebep olduklarından *ahlât-ı erbaa* meydana gelmiştir. Bu dört işbilir kardeşin çalışmalarıyla *beden* ülkesinde akan *acı*, *ekşi*, *tatlı*, *tuzlu* dört nehir sayesinde *Beden* mülkü mâmur olmuştur. Bu dört nehrin *kuruluk*, *yaşlık*, *sıcaklık*, *soğukluk* adlı dört tabiatı *Mizac* adlı kızın idaresine verilmiştir. *Rûh*, *Beden* diyarını görünce çok beğenerek *Mizaca* gönül verir. *Rûh* ile *Beden*'in evlenmelerinden *Sihhat* adlı çocuk doğar. *Rûh*, eşi *Mizâc*'ı ve oğlu *Sihhat*'i yanına alıp memleketi teftişe çıkar. İlk uğrak yeri, on mahallesi ve işlerine bakan *kulak*, *göz*, *burun*, *damak*, *dokunma*, *ortam duyu*, *hayal*, *kullanma*, *vehim*, *bellek* adlı on memuru bulunan *Dimağ* kalesi olup burada işlerin iyi gittiğini görünce aferinler ederek *Ciğer* şehrine geçer. Hizmetlerini *gâdiye*, *nâmiye*, *müvellide*, *musavvire*, *câzibe*, *mâsike*, *hâzıma*, *dâfia* adlı sekiz memurun yaptığı *Ciğer* şehrinin teftişinden sonra *Gönül* şehrine geçer. İşlerini *ümid*, *korku*, *mahabbet*, *adâvet*, *ferah* ve *gam* adlı altı memurun yaptığı *Gönül* şehrini çok beğenerek bunlardan çok sevdiği *Ümîd*, *Ferah* ve *Mahabbet*i yanına çağırıp, sevmediği *Adâvet*, *Korku* ve *Gam*ı ise yanından kovar. Bu üç bozguncu da *Rûh* ve ailesinin yanından büyük bir kinle giderler. *Rûh* ise yeyip içip, çalıp söyleyip

Beden ülkesinde eğlenir, oraların sanatkârları olan *Sevdâyı* dalağa, *Kanı* karaciğere, *Balgamı* akciğere, *Safrâyı* öde oturtur. Sürekli şarap içmekten hıltların başı kızışıp böbürlenmeye başlayınca *Rûh*'un hatırı bozulup onları azarlar. *Gönül* şehrinden sürülen *Adâvet*, *Korku* ve *Gam* toplanıp kovulmalarına sebep gördükleri *Sıhhatin* saltanatına son vermeye and içerler. *Adâvet*, yandaşları olan *yalan*, *kin* ve *hasede*; *Korku*, yandaşları olan *şaşkınlık*, *dehşet* ve *sıkıntıya*; *Gam* da, *mihnet*, *mahrumiyet* ve *hasrete* haber gönderip yardım ister. Bu üç bozguncu adamlarıyla *Gönül* şehrinin kapısına dayanıp mahalleyi ayağa kaldırır. *Gam* etrafı kuşatınca *Rûh*, *Gönül* şehrinin kapılarını sıkıca kapatıp Allah'a tevekkül ederek korunmaya çalışır. *Rûh*'un dostları toplanıp tedbir düşünürler ve *Ferah Hüsne* adlı, *Mahabbet Aşk* adlı, *Ümid* ise *Akl* adlı bir dostu olduğunu söyleyerek yardım için onları çağırmayı teklif ederler. *Rûh*, *Sıhhatle* kalarak *Gönül* şehrinin kapılarını gizlice açıp *Ferah*, *Mahabbet* ve *Ümidin* ellerine özel mektuplar vererek belirttikleri yönle gönderir. *Ferah*, *Hüsne*, *Mahabbet Aşka*, *Ümid* de *Akla* giderek yardım ister. İlk ikisi gelmezse de *Akl* gelir ve *Ahlâkı* toplayarak *Gönül* şehrini saran *Gam* askerlerini yenip *Beden* ülkesini kurtarır. *Havf* ve *Gam* yakalansa da *Adâvet* kaçıp gizlenir, fitneler çıkarmaya karar verir, *Rûh* ile *Sıhhatin* düşmanlarından *Maraz* ile bir yolunu bulup tanışır. *Maraz*, *Adâveti* teselli ederek “Sen bu işi bana bırak, ten diyarına çekilenlerden en heveslisinin adını ver, bu bana yeter” der ve ondan *Gidâ* cevabını alınca da işe koyulur. *Gidâdan*, *Rûh*un memurları haberdar olmadan gizlice *Beden* diyarına sokulmasını ister. Bir yolunu bulup *Gıda* vasıtasıyla *Beden* diyarına girip *Sevdâ*'nın dairesine ulaşır. *Sevdâ*, *Maraz*'la öbür hıltlara üstün gelince *Sıhhat*, *Maraz*'ın başağrısıyla *Beden* diyarını sarstığını öğrenip azıtan *Sevdâ*'yı *Rûh*'a arzedince durum *Akl*'a bildirilir ve *Akl*, *Perhîz*'i hazırlayıp *Beş Duyu* kapılarına dikerek *Tatma*'yı zeytin vb.den, *Kulağı* kanun sesinden, *Göz*'ü anberden, *Koklama*'yı kâfûrdan korumasını emreder. *Akl*, *Sevdâ*'yı bu tedbirle altedip bir yandan da *Kan*'ı terbiye ile uğraşır. *Maraz*, *Sevdâ*'nın zayıflayıp *Kan*'ın kaynadığını görünce ona koşarak bozgunculuk yapınca *Sıhhat* sıtmanın öncülüğünde zararın oluştuğunu anlayarak *Akl*'in tedbiriyle *Perhîz Tatma*'yı içki vb.den, *Göz*'ü: doymun gülden, *Koklama*'yı taze sebzelerden, *Kulağı* neşe veren uddan korur. Böylece *Kan*'da takat kalmayınca *Maraz*, *Balgam*'ın hizmetine koşar ve *Balgam* istiskâ ile taşkınlığa girer. *Sıhhat*, *Akl*'a başvurup onun tedbiriyle *Perhîz*, *Tatma*'yı ham şarap vb.den, *Kulağı* üç telli tanburdan, *Göz*ü inci görmekten ve *Koklama*'yı nilüfer kokusundan koruyarak *Balgam* altolunca *Maraz*, *Safra*'nın hizmetine koşup kötülük için yardım ister. *Safra* söz verip hemen işe girişerek *Sarılık*'ı *Maraz* askerlerine başbuğ yapınca *Sıhhat* yine *Akl*'dan yardım isteyip onun

tedbiriyle *Perhiz*, *Tatma*'yı şekerden, *Kulağı* kemeçeden, *Göz*'ü saf altından, *Koklama*'yı taze gülden koruyarak *Safra*'ya üstün gelip böylece *Maraz*, *Beden* ülkesinden kaçsa da çocuğu *Zaaf*'ın yardım ve kışkırtmasıyla bundan vazgeçer. *Rûh*'tan incinen hıtlar bu fırsatı kaçırmayıp *Maraz*'la birleşerek topluca *Sihhat*'in üzerine hücum etmeye hazırlanırlar. *Akl* bu kez *Havf* ve *Gam*'a sahip çıkarak bir köşeye çekilir ve çaresiz kalan *Sihhat* tek başına *Maraz*'ın karşısına dikilir ve bunu öğrenen *Sihhat*'in anası *Mizâc*'ın hıtlarla geçmişte dostluğu olduğundan onlara vefasızlık etmemelerini söylemesi üzerine onlar utanıp *Sihhat*'la elele verince *Maraz* kaçıp oğlu *Zaaf* kalır. *Rûh* şükrederek *Akl*'ı çağırıp gönlünü aldıktan sonra tedbirleri tamamlamasını ister. *Akl*, *Beden* mülkünde *Gidâ*'nın yardımıyla *Zaaf*'ın tekrar güçlenmemesi için *Perhiz*'in *Duyu* kapılarında *Beden*'i koruması gerektiğini söyler. *Rûh*, yüce mertebelere ulaşır ve eski dostları onunla ülfet edemediğinden yalnız vakit geçirir. Daha önce *Hüsn*'e gönderilip utancından geri dönmeyerek *Hüsn*'ün yanında kalan *Ferah*, *Hüsn*'le birlikte *Beden* diyarına gelirler. *Hüsn*, *Beden* diyarını beğenip kısa sürede *Rûh*'a nüfuz eder ve *Rûh* güzelken daha da güzel olur. Tam bu sırada *Aşk*'ın yanından ayrılıp *Rûh*'a gelen *Mahabbet*, *Rûh*'u bu güzellikte görünce hemen *Aşk*'a dönüp durumu anlatır. *Aşk* da *Hüsn*'ün çekiciliğiyle *Beden* diyarına ulaşır *Rûh*'a boyun eğerek emrine girer ve *Hüsn*'ün *Rûh*'u iyice istilâ ettiğini görünce hemen *Rûh*'u överek o da ona nüfuz eder. *Rûh*, *Aşk*'tan *Hüsn*'ü kendisine anlatmasını isteyince *Aşk* onun hâlâ gafil ve *Hüsn* ile tanışma denizine ulaşamadığını anlayıp ona *Hüsn*'ün makamının nasipsizlik olduğunu, onunla karşılaşmak için kişinin kendisinden ayrılması gerektiğini söyleyince *Rûh* ona bu söylediğinin tamamen yalan olduğu cevabını verir ve *Aşk*, *Rûh*'a isterse *Hüsn*'ü huzuruna getireceğini söyleyince *Rûh* heyecanla bunu ister. *Aşk* hakiki *Saf Aynayı* *Rûh*'un eline verip onu müşahede etmesini ister. Kendinden geçmiş olan *Rûh* ayna üzerindeki aksini başka şey zannedip aynadan ayrılamaz. *Aşk* ondan bu suretin düşmanların eline geçmemesi için bu levhi emaneten *İdrâk*'in hazinedarına vermesini ister. *Ruh* aynayı her an müşahede etmek istediğinden buna razı olmasa da *Hüsn*'ün şeklini *Hayâl*'e resmettirdikten sonra aynayı mühürleyip hazinedara teslim eder. *Rûh*, bir süre *Hayâl*'in suretini müşahedeyle yetinirse de aslındaki huzuru bulamadığından *Aşk*'tan kendisini *Hüsn*'ün vuslatına sırdaş etmesini ister. Birlikte yola çıkıp *Maşukluk Çölü*'ne girerler ve birçok gariplik ve acayıklık içinde sırayla “Nazlı Ayak Ayası, Gönül Dinlendiren İncik, kıldan İnce Bel, Karın Kıvrımı Nehri ve ortasındaki Göbek, Sine Sahrası, Bilek adlı iki itibarlı şehir, Çene Altı Konağı, Çene Çukuru adlı dipsiz kuyu, can besleyen Dudak, Dişler, Yanak Bahçesi, Kulak Tozu, Büyüleyici Göz,

Kaş Kemerî, Alın sahrası, karanlık Kâkül diyarı ve Boy Mumu” nu seyredeler, *Rûh* müteessir olup *Aşk*'a çıkışarak beni oyalayıp dolaştırıp durdun, hala *Hüsn*'ün görüldüğü yere varamadık deyince *Aşk* “Ey olup bitenden gafil ve nasipsiz, senin dolaştığın mevkilerin hepsi *Hüsn*'ün dinlenme yerleriydi. Senin görme yeteneğin olmadığından *Hüsn*'ün ne olduğunu anlayamadın. Eğer *Hüsn*'ü gerçekten bulmayı istiyorsan gözlerine *Tanuma Sürmesi* çekmelisin. Ama onun madeni sadece âşıklık ülkesinde bulunduğundan o mülkün etrafında dolaşmalısın” der ve böylece sevgilinin ülkesinden *Âşıklık Diyârına* giderler ve sırayla “Melâlet Bostanı, Tutkunluk Belâsı Şehri, Acz Çölü, Hayret, Hirmân, Ümitsizlik”e uğrayarak sonunda tekrar *Beden* diyârına gelirler. *Rûh*, *Gönül şehrinin* viran, *Duyu* askerlerinin perişan olduğunu, *Sevdâ*'nın ateşle yakılıp *Ciğer*'in dimağının yandığını, *Kan*'ın gözyaşıyla karıştığını, *Safrâ*'nın sarardığını, *Balgam*'in sertleşip üşüdüğünü, beden direklerinin bozulup tabiatın dağıldığını, *Zaaf*'in güçlendiğini, *Sihhat*'in de sarsıldığını görür. *Rûh* bu durumu görerek *Aşk*'a sitem edip “ben mülkümde mutlu bir hükümdarken beni kandırıp *Maşukluk* ve *Âşıklık* diyarlarında dolaştırıp durdun ve ülkemi bu hale getirdin” deyince *Aşk*, *Rûh*'a “bu durum senin beceriksizliğindedir, *İdrâk*'in hazinedarına verdiği *Safâ aynasma* bir bak” diye karşılık verince *Rûh* aynaya bakar ve kendisini çok zayıf ve güçsüz birisi olarak görüp bunun sebebini *Aşk*'tan sorunca o: “Ey *Rûh*, bu elindeki *Safâ aynasının* yüzü, görüntüde kalanlar yansımadır. Önceki ve şimdiki gördüğün suret hep Sen'sin. İlkinde Sen, Sen'den gafil olduğundan zatını araştırmak için *Âşıklık* ve *Maşukluk* vadilerini dolaşıp kendine ulaştın. *Âşıklığın* görüldüğü yer ve *Maşukluğa* süs veren senden başkası değildi. Ancak, bu kavrayış *Tanuma Sürmesine* bağlıdır. *Sürme*, *Rûh*'un gözünü açtı ve bundan sonra aynanın aracılığına gerek kalmayıp *Rûh*, suret ve manada ihtiyaçsız *Cebrail* ile beraber halvete çekildi. *Akl*'dan yardım istemekten kurtulmuş, *Duyulardan* ve *Tabiattan* ilgisini kesmiş olarak ne *Hüsn*'den naz gördü, ne *Aşk*'tan yalvarma işitti. *Rûh* bu makamda asıl menziline ulaşmış olup kendini kendine getirdi. *Maşukluk* ve *Âşıklık* bu halvetten dışarıda kaldı” der (Ayan, 1994, s.3-12).

Farsça mensur bir eser olan Fuzûlî'nin bu risalesi çok okunup istinsah edilmiş ve Meclis-i Vâlâ âzası Lebîb Efendi tarafından tercüme edilerek 1857'de basılmıştır. Ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye (Gölpınarlı, 1940), Oskar Rescher tarafından da Almanca'ya (Rescher, 1979) çevrilmiştir.

Sihhat u Maraz'da ahlât-ı erbaa ve unsurlarının işlenişi şöyle özetlenebilir:

1. Hıltların karşılığı olan dört unsurdan hava, ateş, toprak, su direkt olarak verilmemiştir.
2. Tabloda kan, safrâ, sevdâ, balgam şeklindeki sıra, eserde sevdâ, kan, balgam, safrâ şeklinde.
3. Tabloda tatlı, acı, ekşi tuzlu şeklindeki sıra, eserde acı, ekşi, tatlı, tuzlu şeklindedir.
4. Fiziki özellikler tabloda yaş-sıcak, kuru-sıcak, kuru-soğuk, yaş-soğuk şeklinde mürekkep iken, eserde kuruluk, yaşlık, sıcaklık, soğukluk şeklinde ve dolaylı biçimde geçmektedir.
5. Sevdânın meclise misk (siyah), kanın gül (kırmızı), balgamın beyaz, safrânın sarı renkli elbiseyle gelmesi teorinin renk özelliklerine uygundur.
6. Aynı mecliste sevdâ dalakta (tabloda dalak-mide), safrâ ödde (tabloda karaciğer-öd), kan karaciğerde (tabloda kalp-akciğer), balgam da akciğerde (tabloda beyin) oturmuş olup bu organlar parantez içinde verdiğimiz organlara göre sadece sevdâ ve safrâ için uygundur. Ayrıca sevdâ da muğlâk olup, Maraz'ın girdiği yer ve uygulanan tedavi usulünde sevdânın yeri baş gibi gözükmektedir. Balgamın bulunduğu organ ise beyin yerine akciğerdir. Aslında bu fark, marazın ortaya çıkmasına hıltlar arasındaki yanlış bir oturtmanın sebep olduğunu düşündürse de buna dair bir ipucu bulunmamaktadır. Fuzûlî bu durumun okuyucu tarafından anlaşılmasını istemiş de olabilir. Beden ülkesindeki bozulma ilk olarak hıltların yerlerine oturtulduğu bu mecliste başlamıştır. Her biri kendisini beğenip üstünlük taslayınca Ruh çok kızmıştır.
7. Dört hıltın mecliste kendi karakterlerini tanıtmaları tabloya uygundur: Sevdâ, *hayâl cevherlerini dizen*, Safrâ'ya göre *deli divane, oturuşu kalkışı yavaş birisidir* (içeride kapanık). Safrâ, *makamdan makama dolaşan, hayat askerlerinin kılavuzu*, Kan'a göre *her mizaçta acılı ve kötü, çabuk girip yavaş tedavi gören* (öfkeli) birisidir. Safrâ'yı eleştiren Kan, *yaşamayı sağlayan* (sıcakkanlı) birisidir. En son söze giren Balgam ise *övünüp duran, Kan kendisine muhtaç ve Vücûd da zaten kendisinden ibaret* (soğukkanlı) birisidir.
8. Maraz'ın, Gıda vasıtasıyla hıltları kullanıp Beden diyarına girmek istediğinde önce sevdânın dairesine uğraması, sevdânın içine kapanık ve aldatılmaya daha uygun oluşuyla ilgili

görülmektedir. Eserin bu bahsinde ahlât teorisinin karakter, fiziki özellik, mevsim (dolaylı), musiki ve tedavi şekliyle ilgili unsurlarının işlendiği görülmektedir. Sevdâ öbür hıtlara üstün gelince Akl'in tedbiriyle, hıtların fiziki özelliklerine zıt ilaçlar verilmeye başlanmıştır. Sevdâ'ya ait özellikler sırayla: zeytin=ekşi/, anber=siyah/, kanun=buselik-zengule/, kâfur=keskinlik-sonbahardır. Kan'a ait özellikler içki vb=tatlı/, doygun gül=kırmızı/, taze sebzeler=ilkbahar/, ud=ısfahan-nevadır. Balgam'a ait özellikler ham şarap=acı/, üç telli tanbur=Hüseynî makamı/, inci=beyaz/, nilüfer=kış, sudur. Safrâ'ya ait özellikler şeker=tatlı, kemeçe=rast makamı/, altın=sarı/, taze gül=yazdır.

Sonuç olarak, Sıhhat u Maraz'da sıhhatli, güçlü, ancak hıtların gaflet ve zevk ü sefasiyla düzeni bozulan Rûh'un, kendi güzel zatını ancak zayıf ve arıklıkta anladığı mesajı verilmiştir.

Sıhhat u Maraz'da ahlât-ı erbaanın, esaslarına uygun biçimde işlenip işlenmediği bir tıp eserinden hareketle ortaya konulabileceğinden, 15.yüzyıl başlarında Cerrah Mes'ûd tarafından Farsçadan tercüme edilmiş bir tıp eseri olan Terceme-i Hulâsa-i Tıb ile eseri mukayese ederek aradaki uygunluk durumunu göstermek istiyoruz. Bu tıp eseri, Abbasîlerin beşinci halifesi Me'mûn'un vücudunda çıkan yaralar üzerine cerrahbaşı Şeyh Ebû Tâhir bin Muhammed-i Arabî tarafından *Hulâsa fî-fenni'l-cirâha* adıyla yazılmıştır. Cerrah Mes'ûd bu eserin Farsça-Pehlevîce karışık nüshasını görmüş ve daha iyi anlaşılması için 30 bölüm halinde Türkçeye çevirmiştir.⁴ Ahlât-ı erbaanın birinci bapta anlatıldığı bu eserde ahlât, hastalıkların teşhis ve tedavisinde önemli yer tutmaktadır. Bu bapta Âdem'in 15 parçadan meydana getirildiği söylenip bu cüzlerin kan, safrâ, balgam, sevdâ, deri, sinir, damar, et, yağ, kas kemik, kıkırdak, tırnak ve kıl olduğu belirtilmiştir. İzaha göre, hekimler dört unsurun dört ahlâta karşılık geldiğini bilerek sıcak-yaş olan kanı sıcak-yaş olan havaya; sıcak-kuru olan safrâyı sıcak-kuru olan ateşe; soğuk-yaş olan balgamı soğuk-yaş olan suya; soğuk-kuru olan sevdâyı soğuk-kuru olan toprağa benzetmişlerdir. Allah, bu dört erkânı sebep kılarak Âdem'i bir damla nutfeden yaratıp akıl ve ruhla da yükseltmiştir. Kan eksiltmeyle yapılan bir tedavi türü olan hacamat dört türlü olup, ilki sıcak-yaş olan kanın arttığı bahar gününde olup, ilaç ona göre verilmelidir. İkincisi sıcak-kuru olan safranın arttığı yaz gününde olup, ilaç ona göre verilmelidir. Üçüncüsü soğuk-kuru olan sevdanın arttığı güz mevsiminde

⁴ Cerrah Mes'ûd, *Tercüme-i Hulâsatü fi't-tıb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 3550.

olup, ilaç ona göre verilmelidir. Dördüncüsü de soğuk-yaş olan balgamın arttığı kış gününde olup, ilaç ona göre verilmelidir. Kan baskın olmanın alameti benzi kızıl, bedeni sıcak, kol damarı dolu ve tez atar, bevlî de kızılımsı olmaktır. Safrâ baskın olmanın alameti buğday tenli, bedeni sıcak, ağzı acı, bevlî rengi sarı ve kol damarı da dolu ve hızlı atar olmaktır. Balgam baskın olmanın alameti benzi ak ve semiz, bedeni ılık, kol damarı gevşek-zayıf, bevlî rengi ak olmaktır. Sevdâ baskın olmanın alameti bedeni siyaha çalar, gövdesinde kıl uzun, bünyesi zayıf, bevlî siyahımsı olmaktır. Buna göre, her organ her şahsın bedenine göre tedavi edilmelidir. Kuru ilaçlar için hangi eczanın sıcak, soğuk ve sıcak-kuru olduğu; çekici ilaçların ne ile ve hangi tabiatla çekici olduğu; yumuşatıcı ilaçların hangi tabiatla yumuşatıcı olduğu; bitirici ilaçların hangi tabiatla bitirici olduğu ve açıcı ilaçların da hangi tabiatla açıcı olduğu iyi bilinmelidir. Bütün bunlar teşhis edilip bahar, yaz, güz ve kış ilaçlarının ne olduğu iyice bilinerek tedavi ona göre yapılmalıdır.

Şimdi de bu eserle Sıhhat u Maraz'ı ahlât-ı erbaa bakımından mukayese edelim:

1. Bu eserde hekimler dört unsurun dört hılta karşılık geldiğini bilerek teşhis ve tedavi uygulamaktadırlar. Yani hastalıklar kan-hava, safrâ-ateş, sevdâ-toprak, balgam-su ilişkileri kurularak tedavi edilmektedir. Âdem'in dört unsur sebep kılınarak bir damla nutfeden yaratılıp akıl ve ruhla yükseltilmesi de insan bedeninin tabiattaki dört unsura göre ayarlandığına işaret etmektedir. Sıhhat u Maraz'ın tedavi kısmı da yaklaşık bu yönde olup, hıtların teori tablosunda gösterilen özelliklerinin zıddı yönünde perhiz uygulanmakta, ilaçlar da buna göre verilmektedir.

2. Eser, öncelikle bir tıp eseri olduğundan Sıhhat u Maraz gibi edebî ve alegorik anlatım taşımaz. Dolayısıyla direkt olarak teşhis, tedavi ve ilaçlar anlatılır. Hacamat yoluyla yapılan tedavi dört türlü olup sırayla, kanın arttığı ilkbaharda, safrânın arttığı yazda, sevdânın arttığı sonbaharda ve balgamın arttığı kışta yapılır; ilaçlar da bu mevsimlere göre verilir. Böylece, ahlât teorisinin mevsime göre uygulanan tedavi şekli anlatılmıştır. Bu mevsimsel tedavi, hıtların teori tablosundaki özelliklerine göre belirlenmektedir.

3. Sıhhat u Maraz'da sevdâ başa, safrâ öde, kan karaciğere, balgam da akciğere oturtulmuşken bu tıp eserinde dört hılta

bulunduğu organlar verilmemiş; ancak, dolaylı yönden teori tablosuna uygun olduğu gösterilmiştir.

4. Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'da insan bedeninde karakter, fiziki özellik, renk ve tat özellikleri dört hıltın baskın olma alametleri içinde verilmiştir: kan baskın olmanın alameti benzi kızıl, bedeni sıcak, kol damarı dolu ve tez atar, bevlî de kızılımsı olmaktadır. Safrâ baskın olmanın alameti buğday tenli, bedeni sıcak, ağzı acı, bevlî rengi sarı ve kol damarı da dolu ve hızlı atar olmaktadır. Balgam baskın olmanın alameti benzi ak ve semiz, bedeni ılık, kol damarı gevşek-zayıf, bevlî rengi ak olmaktadır. Sevdâ baskın olmanın alameti bedeni siyahımsı, gövdesinde kıl uzun, bünyesi zayıf, bevlî siyahımsı olmaktadır. Bu özellikler teori tablosuna uygundur. Sıhhat u Maraz'da ise, bu yöndeki ayrıntılar tedavi bahsinde verilmiş olup, safrâ ve balgamdaki perhizde tatlara göre bir uyumsuzluk görülmektedir.

5. Konuların bir cerrah tabibin gözüyle anlatıldığı Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'a göre tedavi, ilaçların sıcak, soğuk, kuru, çekici, yumuşatıcı, bitirici, açıcı yönleri teşhis edilerek ve hangisinin bahar ilacı, yaz ilacı, güz ilacı ve kış ilacı olduğu iyice bilinerek yapılmalıdır. Tıp konularının alegorik üslupla işlendiği Sıhhat u Maraz'da ise tatma, görme, duyma, koklamaya yönelik perhiz uygulanmıştır.

İki eseri ahlât-ı erbaa teorisi tablosunu önümüze alarak mukayese edelim:

Özellikler	Sıhhat u Maraz	Terceme-i Hulasa-i Tıbb
Dört unsur	Verilmemiş	Kan=hava, safrâ=ateş, sevdâ=toprak, balgam=su
Hıltlar	sevdâ, kan, balgam, safrâ	kan, safrâ, sevdâ, balgam
Organı	Kan = karaciğer, safrâ = öd, balgam = akciğer, sevdâ = dalak	Verilmemiş.
Mevsimi	Sevdâ=kâfur?, kan=taze sebze, balgam=nilüfer, safrâ=taze gül?	Kan=ilkbahar, safrâ=yaz, balgam= kış, sevdâ=güz
Yaş dönemi	Ayrıntı verilmemiş.	Ayrıntı verilmemiş.

Fiziki özelliği	<i>kuruluk, yaşlık, sıcaklık, soğukluk</i>	Yaş-sıcak, kuru-sıcak, kuru-soğuk, yaş-soğuk
Rengi	Sevdâ-siyah, kan-kırmızı, balgam-beyaz, safrâ-sarı	Kan=kırmızı, safrâ=sarı, balgam= beyaz, sevdâ=siyah
Tadı	Sevdâ-ekşi, kan-tatlı(?), balgam-acı(?), safrâ-tatlı	Kan = tatlı, safrâ = acı, balgam = tuzlu, sevdâ = siyah
Karakteri	Sevdâ=içe kapanık, safrâ= öfkeli, kan=sıcakkanlı, balgam=soğukkanlı	Hıtların baskınlık durumunun anlatıldığı bölümde dolaylı biçimde verilmiş; tabloya uygun.
Zamanı	Ayrıntı verilmemiş.	Ayrıntı verilmemiş.
Burcu	Ayrıntı verilmemiş.	Ayrıntı verilmemiş.
Musiki makamı/aleti	Sevdâ:kanun, kan: ud, balgam:uçtelli tanbur, safrâ: kemençe	Verilmemiş.
Tedavisi	Hıtların özellikleri olan şeylerden perhiz ettirilmiş.	Hıtların mevsim özellikleriyle paralel ilaçlar verilmiş

Sonuç

Fuzûlî'nin, ahlât-ı erbaa (humoral patoloji) teorisine göre yazdığı ve tıp bilgilerini sergileme imkânı bulduğu Farsça Sıhhat u Maraz risalesi, sıhhat, maraz ve tedavinin sebep ve vasıtalarını dört hıtlın belirlediğini işlemekte olan bir eserdir. Hastalık ve sıhhat, hıtların tavırlarıyla ortaya çıkmakta veya sona ermektedir. Hıtların baskınlıkları ahlât-ı erbaa teorisine göre uygulanan tedaviyle denge içine sokulabilmektedir. Cerrah Mes'ûd'un Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'ında ise bu durum bir cerrah tabip gözüyle, teşhis, tedavi ve mücerreb ilaçlarla ele alınıp anlatılmakta, edebî ve alegorik bir usluptan ziyade tıbbî bir dil kullanılmaktadır. İki eser arasında tıbbî ve alegorik olmanın yanında, sathîlik ve derinlik bakımından da fark bulunmaktadır. Sıhhat u Maraz tıp ilminden istifade edilerek ve tıp bilgileri sergilenerek, çok yönlü bir âlim şair tarafından yazılmışken, Terceme-i Hulâsa-i Tıbb hazık bir cerrah tabip tarafından kaleme alınmıştır. Sıhhat u Maraz'da dört hıttan balgam ve kanın, ahlât-ı erbaa teorisine göre farklı organlarda oturtuldukları görülmektedir. Tedavi konusunda da safrâ ve balgamda, tatlarına uygun düşmeyen bir perhiz uygulanmıştır. Bu farklar dışında, Sıhhat u Maraz ahlât-ı erbaa teorisine büyük ölçüde uygun biçimde yazılmıştır. Bununla birlikte,

humoral patoloji teorisi tablosuyla Sihhat u Maraz'ın birebir örtüşmeyebileceği, ayrıca o dönemin tıp anlayış ve usulüne de ayrıntı noktalarda uymayabileceği mukayese ile anlaşılması olmaktadır. Ancak, hıtların kullanımıyla ilgili farklardan hangisinin doğru olduğu, balgamın beyin ya da akciğerde, kanın da karaciğer ya da kalpte bulunmasının mühim bir fark sayılıp sayılmayacağı da ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

Kaynakça

- Gölpınarlı, A. (1940), Hüsn ü aşk=Sihhat u Maraz, Muhammed b. Süleyman el-Bağdadi Fuzuli, *İÜ Tıp Tarihi Enstitüsü*.
- Bayat, A. H. (2003). *Tıp tarihi* (1.bs.). İzmir. (320 s.)
- Erdemir, A. D. (1989). Ahlât-ı Erbaa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 24.
- Ayan, H. (1994). Sihhat ü Maraz (sağlık ile hastalık) veya Hüsn ü Aşk (güzellik ile aşk), *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 3-12.
- Ayan H. (1997). Fuzûlî'nin Hüsn ü Aşk (Sihhat u Maraz)'ı, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 115-120.
- Rescher, O. (1979). *Fuzuli Maraz u Sihhat* (N.H. Lugal, Çev.) Osnabrück: Biblio Verlag.
- Suveren, K.ve Uzel, İ. (1988). İlk Türkçe tıp yazmalarına genel bir bakış, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2.
- Şeşen, R. (1993). Ortaçağ İslam tıbbının kaynakları ve XV. yüzyılda Türkçe'ye tercüme edilen tıp kitapları, *Tıp Tarihi Araştırmaları* 5.
- Yıldırım, N. (2004/2005). XV. yüzyıla ait anonim bir cerrahnâme, Cerrahi yöntemlerin kullanıldığı fasıllar, tıbbi terminoloji ile bitki, drog ve madde isimleri, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 10-11, 325-433.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Geleneksel_Anadolu_Halk_Hekimligi
- <http://www.lokmantaha.com/default.asp?Sayfa=icerik&ID=407>

